

Niedookreśloność znaczeniowa idiomów z perspektywy semantyki kognitywnej i jej implikacje dla frazeografii

On meaning ambiguity of idioms in scope of cognitive semantics and its implications for the phraseography

Anna SULIKOWSKA

Uniwersytet Szczeciński/ University of Szczecin

E-mail: anna.sulikowska@usz.edu.pl,

Abstract: One of the most important and most complex research tasks within phraseology and phraseography is the description of the meaning of idioms. Idioms are, as seen from the semantic point of view, especially complicated language units. They contain a semantic added value which results from two aspects: (i) their ambiguity based on feedback between the literal and the lexicalized meaning, (ii) their polylexicity – their semantic derivations can occur on the level of the word group and also concern the individual elements. The aim of the article is to characterize the semantic potential of idioms and to try its explication.

Keywords: idioms, ambiguity, cognitive semantics

1. Wstęp

Jednym z najważniejszych i zarazem najtrudniejszych zadań frazeologii i frazeografii jest ujęcie znaczeń idiomów. Z perspektywy semantycznej idiomy są szczególnie skomplikowanymi jednostkami języka. Wykazują bowiem pewną wartość naddaną, na którą składa się ich wieloznaczność, niedookreślenie znaczeniowe, inklinacja do tworzenia sekundarnych i paralelnych metaforyzacji, obrazowość, motywacja i ekspresywność. Wielu aspektów semantycznych idiomów (np. obrazowości i motywacji) nie da się wyjaśnić za pomocą modularnych, „redukcjonistycznych” (zob. H. Kardela 2006: 196) teorii języka. Dopiero spojrzenie z holistycznej, całościowej perspektywy pozwala na ich eksplikację.

Celem artykułu jest przedstawienie semantycznego potencjału idiomów oraz próba jego eksplikacji. Badanie składa się z dwóch części. Część pierwsza to analiza semantyczna 50 losowo wybranych przykładów korpusowych z idiomem *auf die Pelle rücken* w celu wyekscerpowania znaczeń (profilów użycia) frazeologizmu. W części drugiej profile te poddane zostaną szczegółowej analizie kognitywnej. Wyodrębnione i opisane zostaną schematy wyobrazeniowe (*image schemas*), metonimie, metafory konceptualne, metafory epistemiczne oraz metaftonimie, które mają wpływ na konstytuowanie się znaczeń frazeologizmu.

2. Główne założenia semantyki kognitywnej

Teoretycznym punktem wyjścia dla dalszych rozważań jest paradygmat holistyczny lingwistyki kognitywnej. Główne założenia semantyki kognitywnej można, w dużym skrócie, przedstawić w następujących punktach:

- jednostki językowe są symboliczne, składają się bowiem z dwóch biegunów: fonologicznego i semantycznego, które połączone są symboliczną, opartą na konwencji relacją;
- jednostki językowe są encyklopedyczne, tzn. biegun semantyczny jest zanurzony w wiedzy ogólnej i doświadczeniu człowieka. Lingwistyka kognitywna rezygnuje z wyodrębniania modułu językowego czy leksykonu mentalnego. „Everything you know about the concept is part of its meaning.” (W. Croft 2003: 163);
- jednostki językowe są multimodalne, tzn. do tworzenia konceptualizacji biegun semantyczny ‘pobiera’ reprezentacje mentalne o różnej modalności, niekoniecznie abstrakcyjne, symboliczne sądy (ang. *propositions*). Poznanie jest ucieleśnione, a reprezentacje mentalne doświadczeń powiązane z naturą bodźców (np. wizualne, olfaktoryczne, sensomotoryczne, czy proprioceptywne, tzn. związane z świadomością ułożenia własnego ciała). W ramach badań kognitywnych zwanych *Embodied Cognition* oraz *Grounded Cognition* powstają przekonujące, poparte badaniami empirycznymi teorie dotyczące reprezentacji mentalnych i ich współdziałania w tworzeniu konceptualizacji (zob. *Perceptual Symbol System* L. Barsalou 1999, 2012);
- znaczenia są dynamiczne, wylaniają się w procesach użycia języka. Aby podkreślić ich procesualny, dynamiczny charakter, R. Langacker posługuje się terminem konceptualizacji:

Znaczenie jest identyfikowane nie z pojęciami, ale z konceptualizacjami, a sam dobór terminu ma właśnie na celu podkreślenie dynamicznego charakteru procesu. Ogólnie mówiąc, przez konceptualizację rozumie się wszystkie zdarzenia (przejawy) doświadczenia mentalnego, w ich liczbie (i) koncepcje nowe i utrwalone, (ii) nie tylko tzw. pojęcia intelektualne, ale także doznania zmysłowe, motoryczne i emocjonalne, (iii) ocenę kontekstu fizycznego, językowego, społecznego i kulturowego oraz (iv) koncepcje, które rodzą się „na bieżąco”, w czasie przetwarzania, a nie współwystępują z innymi (R. Langacker 2009: 52–53);

- jednostki językowe są oparte na użyciu języka. Do ich utworzenia niezbędne są powtarzające się zdarzenia językowe. Rekurentne konceptualizacje ulegają procesom schematyzacji, reifikacji i kategoryzacji.

Jednostki językowe, podobnie jak język, nie są więc statycznymi bytami z ostro zarysowanymi granicami: są to raczej powstałe na skutek aktywności mentalnej rutyny poznawcze.¹ I tak jak nawyki są w znacznym stopniu utrwalone, ale nie niezmienne, modyfikowalne, tak też jednostki językowe mogą ulegać i ulegają zmianom:

---

¹ R. Langacker (2009: 288) definiuje jednostkę językową jako „pewien utrwalony nawyk poznawczy”.

obecna konceptualizacja telefonu różni się bardzo od tej sprzed 20 lat. Jako nawyki/rutyny poznawcze jednostki językowe są też przynajmniej w pewnym stopniu indywidualne: procesy schematyzacji i kategoryzacji działają na indywidualnych doświadczeniach, stąd też ciąg fonemów [pies] wywołuje u różnych ludzi różne skojarzenia, obrazy mentalne, emocje. Znaczenia nie są więc sumą struktur składowych, a mają charakter aproksymatywny (przybliżony), sugerowany i konstytuują się w oparciu o całe bogactwo zgromadzonych doświadczeń i wiedzy.

3. Semantyczna kompleksowość znaczeń frazeologizmów z perspektywy kognitywnej

Jak wynika z powyższych rozważań, znaczenia jednostek językowych są dynamiczne, emergentne, encyklopedyczne, oparte o multimodalne reprezentacje mentalne i uzus językowy. Pewna wieloznaczność i niedookreśloność znaczeniowa są więc charakterystyczne nawet dla prostych pojęć, a w przypadku idiomów cechy te przybierają na sile. Kompleksowość znaczeń idiomów wynika z ich dwóch zasadniczych aspektów: (i) polileksykalności idiomów, tzn. faktu, że idiomy składają się z kilku komponentów; derywacjom semantycznym poddawany może być zarówno związek wyrazowy jako całość, jak i jego pojedyncze komponenty; (ii) faktu, iż zdecydowana większość idiomów wykazuje dwa znaczenia/sposoby interpretacji (niem. *Lesarten*): znaczenie literalne oraz znaczenie frazeologiczne (zleksykalizowane)². Znaczenia tych idiomów konstytuują się w sprzężeniu zwrotnym pomiędzy interpretacją literalną a zleksykalizowaną, głównymi mechanizmami tworzenia się znaczeń są zaś metonimia, metafory i metaftonimia.

Metonimię definiuje się tradycyjnie jako relację substytucji, X za Y, np. twarz za człowiek w zdaniu: *W klasie pojawiły się nowe twarze*. Z kognitywnego punktu widzenia metonimia to proces poznawczy, w którym jeden element pojęciowy umożliwia dostęp do drugiego elementu pojęciowego, przy czym obydwa elementy znajdują się w tej samej domenie (zob. G. Radden/ Z. Kövecses 1999: 21). Pod pojęciem domeny poznawczej rozumiem, za J. Taylorem (2007: 706), uporządkowany i złożony obszar wiedzy.

Metafora ma charakter asocjacyjny X jest Y. Procesy metaforyczne opierają się na dwóch domenach: domenie źródłowej i domenie docelowej. Metaforyczne powiązania pomiędzy domeną źródłową i docelową tworzą relację podobieństwa, rozumianego jako rezultat zaobserwowanych w świecie realnym analogii pomiędzy dwoma zjawiskami lub będącego efektem procesów poznawczych (metafory są często wynikiem subiektywnej interpretacji rzeczywistości przez użytkowników języka, zob. Z. Kövecses 2002: 67 i nast.). Zasadnicza różnica pomiędzy metaforą i metonimią polega więc na dystansie pojęciowym pomiędzy rzutowanymi strukturami: w przypadku metafory jest on duży, ponieważ rzutowanie przebiega pomiędzy dwiema odrębnymi domenami. Metonimia opiera się na przyległości, gdyż dystans pojęciowy pomiędzy rzutowanymi strukturami jest niewielki. Istotne jest rozróżnienie pomiędzy

---

² Istnieją jednak również idiomy wykazujące jedynie jedno, frazeologiczne znaczenie (np. idiomy z unikalnymi komponentami typu *zbić kogoś z pantafyku*).

metaforami epistemicznymi i konceptualnymi. Metafory epistemiczne związane są z reguły z jednym, pojedynczym wyrażeniem językowym, oparte na wiedzy ogólnej. Bogatym źródłem innowacyjnych metafor epistemicznych jest poezja, ale metafory te mogą być także zleksykalizowane. Metafory konceptualne mają charakter kategoryalny, ponad-, często również przedjęzykowy. To utrwalone struktury poznawcze, jednostki systemu kognitywnego, wpływające nie tylko na język, ale również kierujące sposobem działalności poznawczej człowieka. Metafory konceptualne można wyeksplikować z wyrażeń językowych, ale z reguły nie przejawiają się one w nich bezpośrednio. Obejmują struktury o bardzo różnym stopniu generalizacji: bardzo ogólne metafory ontologiczne mają często swoje korzenie w tzw. schematach wyobrażeniowych (*image schemas*), tzn. bardzo abstrakcyjnych, przedjęzykowych reprezentacjach pojęciowych o charakterze przestrzennym, wyrastających z najwcześniejszych kontaktów ze światem zewnętrznym.

<i>image schema</i>	metafora konceptualna	przykładowe manifestacje w języku
ŚCIEŻKA	ŻYCIE TO DROGA	przyjść na świat zejść z tego świata być na życiowym zakręcie pogubić się w życiu zejść z dobrej drogi wyjść komuś naprzeciw
POJEMNIK	CIAŁO TO POJEMNIK UCZUCIA I MYŚLI TO ZAWARTOŚĆ POJEMNIKA SKÓRA TO ŚCIANA POJEMNIKA	napchać się, naładować sobie brzuch głowa mi pęka napełnić strachem, radością tryskać energią pękać z zazdrości być gruboskórnym wychodzić ze skóry nie chcieć być w czyjeś skórze

Tabela 1. Schematy wyobrażeniowe, metafory konceptualne o różnym stopniu generalizacji i ich manifestacje w języku.

Metafory i metonimie tworzą bieguny na osi zjawisk poznawczych, wiele przesunięć semantycznych leży jednak w obszarze pomiędzy metonimią a metaforą i nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć, czy dana jednostka jest metonimiczna czy metaforyczna. Zjawiska takie określane są – za L. Goosens (2003) – jako metaftonimie³.

³ Przykładem metaftonimii są konceptualizacje *chleba* w idiomach: *robić coś dla chleba*, *ić na swój chleb*, *coś jest komuś potrzebne jak chleb*. Chleb – podstawowy w naszym kręgu kulturowym produkt spożywczy – oznacza tu ‘środki materialne konieczne dla egzystencji jednostki’. Trudno jednak jednoznacznie ustalić, czy aspekt ten jest elementem domeny JEDZENIE, czy też domeny PRACA. Najprawdopodobniej jest elementem obu tych domen.

4. Analiza semantyczno-kognitywna idiomu *auf die Pelle rücken*

Wieloznaczność idiomu *auf die Pelle rücken* została dostrzeżona przez leksykografów. Poniższa tabela przedstawia ujęcie jego znaczeń najobszerniejszych słownikach niemiecko-polskich:

PWN deutsch-polnisch	jmdm auf die Pelle rücken posp. (zmniejszyć dystans) przysunąć się do kogoś; (uporczywie nalegać) wiercić komuś dziurę w brzuchu pot.; (rozprawić się) dobrać się komuś do skóry pot
PONS deutsch-polnisch (pobrano 10.12.2017)	<p>jdm auf die Pelle rücken fam (nahe heranrücken) przysuwać [perf przysunąć] się do kogoś za blisko</p> <p>jdm auf die Pelle rücken (mit einer Bitte/Forderung bedrängen) wiercić komuś dziurę w brzuchu fam</p> <p>jdm auf die Pelle rücken (handgreiflich werden) rzucać [perf rzucić] się na kogoś</p> <p>jdm auf die Pelle rücken (handgreiflich werden) dobierać [perf dobrać] się komuś do skóry</p>

Tabela 2. Opis leksykograficzny idiomu *auf die Pelle rücken* w wielkich słownikach niemiecko-polskich (zachowano oryginalną pisownię).

Zasadnicza część analizy oparta jest jednak nie o słowniki, a o badanie korpusowe na podstawie korpusów DWDS. Omawiany idiom ma średnią frekwencję w języku niemieckim i jest jednostką stosunkowo nową (nie występuje w najstarszym podkorpusie *Deutsches Textarchiv*)⁴. Szczegółowej analizie semantycznej poddano 50 losowo wybranych idiomów: 5 przykładów użycia z korpusu głównego, 33 przykłady korpusowe z korpusów referencyjnych i prasowych oraz 12 przykładów z blogów.

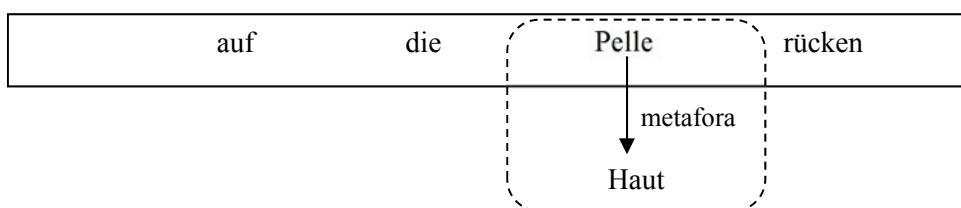
Badanie składa się z 2 kroków: krok pierwszy to analiza semantyczna zgromadzonego materiału w celu wyekstrahowania z autentycznych przykładów użycia idiomu jego możliwych znaczeń, tzw. profili użycia. Krok drugi to próba rekonstrukcji mechanizmów kognitywnych, które współtworzyły dany profil. W wyniku analizy semantycznej wyeksцерpowano 7 profili znaczeniowych. Zostaną one przytoczone poniżej nie wg frekwencji, a wg kompleksowości konstytuujących je mechanizmów kognitywnych. W cudzysłowie prostym umieszczono parafrazy w języku niemieckim, w nawiasach kwadratowych propozycje polskich ekwiwalentów.

⁴ DWDS, zapytanie: auf&&die&&Pelle; pobrano 1.11.2017; korpusy referencyjne: DWDS-Kernkorpus (1900–1999) (9), DWDS-Kernkorpus 21 (2000–2010) (3), Deutsches Textarchiv (1473–1927) (0); korpusy prasowe: Berliner Zeitung (1994–2005) (72), Tagesspiegel (1996–2005) (71), Die ZEIT (1946–2016) (175); korpusy specjalne: Referenz- und Zeitungskorpora (aggregiert) (330), Blogs (34), Polytechnisches Journal (0), Filmuntertitel (58), Gesprochene Sprache (0), DDR (1). Cyfry podane kursywą w nawiasach odnoszą się do liczby przykładów korpusowych w danym podkorpusie.

4.1. *jmdm. auf die Pelle rücken* ‚sehr nah an die Haut kommen‘ [maksymalnie przybliżyć (się) do skóry] (2 przykłady korpusowe)

(1) Sender wie Empfänger sind kleine Geräte, die gut in Schuhabsätzen oder Arm-bändern Platz finden können. Hauptsache, sie rücken ihrem Träger richtig auf die Pelle. Denn Pan basiert auf der Tatsache, daß der menschliche Körper ein guter Leiter für elektrische Ströme ist. *Die Zeit*, 29.11.1996

Mechanismy konstytuujące powyższy profil użycia są stosunkowo proste: derywacji semantycznej podlega jedynie nominalna część frazeologizmu. Cienka skórka w owocach czy warzywach jest rzutowana metaforycznie na podstawie analogii, podobieństwa na skórę ludzką.

Rysunek 1. Mechanizmy konstytuujące profil użycia ‚sehr nah an die Haut kommen‘.

4.2. *jmdm. auf die Pelle rücken* (neutral), *nahe heranrücken*, *jmdm. nahe kommen* [przysunąć się do kogoś, zbliżyć się do kogoś, podejść blisko kogoś] (3 przykłady korpusowe)

(2) Das Schild sieht mit der roten Farbe sehr wichtig aus. Man kann das kleine Schild aber wohl nur lesen, wenn man dem Vordermann ausreichend nah auf die Pelle rückt. <http://www.verwaltungmodern.de/index.php/geschlossenes-einwohnermeldeamt-geoeffnet/> [Pobrano 1.10.2007]

Derywacji semantycznej podlega wciąż wyłącznie nominalny komponent frazeologizmu, ale derywacja składa się z dwóch kroków. W pierwszym etapie pojawia się metafora epistemiczna oparta na podobieństwie między cienką skórka w owocach czy warzywach a skórą ludzką, krok drugi to zleksykalizowana w języku niemieckim metonimia SKÓRA ZA CZŁOWIEK (por. znaczenie 4 w DUW online):

SKÓRA ZA CZŁOWIEK (HAUT STEHT FÜR EINEN MENSCHEN)

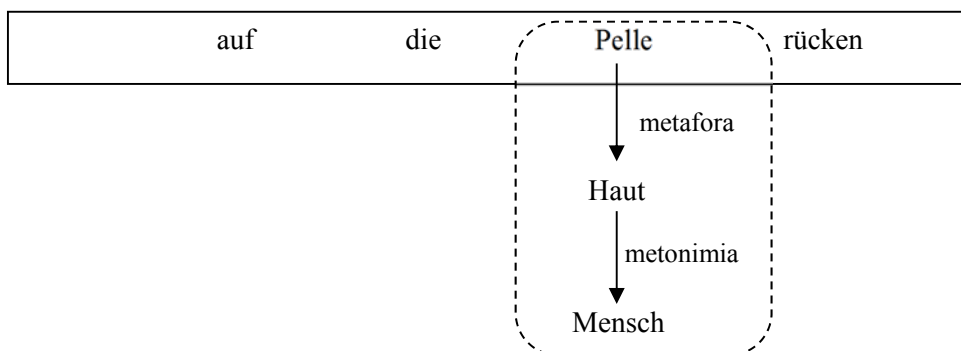
eine gute Haut sein ‚ein guter Mensch sein‘ (redensarten-index, pobrano 2.03.2018)

eine ehrliche Haut sein ‚ein ehrlicher, aufrichtiger Mensch sein‘ (DUW, pobrano 2.03.2018)

sie ist eine brave Haut (DWDS, pobrano 2.03.2018)

eine treue Haut sein ‚treu sein‘ (redensarten-index, pobrano 2.03.2018)

seine eigene Haut retten ‚sich in Sicherheit bringen‘ (redensarten-index, pobrano 2.03.2018)

Rysunek 2. Mechanizmy konstytuujące profil użycia ‚nahe heranrücken, jmdm. nahe kommen‘.

4.3. jmdm./ einer Institution auf die Pelle rücken ‚in einem Konkurrenzkampf: einem Konkurrenten sehr nahe kommen‘ [(współzawodnictwo, konkurowanie) doganiać/ zmniejszać dystans do kogoś postawionego wyżej w klasyfikacji (lidera), deptać komuś po piętach] (12 przykładów użycia)

(3) Der Finne Helenius gewann die Schwergewichts-EM, überzeugte aber nicht. Schwergewicht Powetkin ist den Klitschko-Brüder näher auf die Pelle gerückt. *Die Zeit*, 04.12.2011

(4) Durch den bisher größten Zusammenschluß in der deutschen Bankengeschichte entsteht ein neuer Gigant, der mit einer Bilanzsumme von 743 Milliarden Mark die Dresdner Bank (561 Milliarden) vom zweiten Platz der nationalen Rangliste verdrängt und dem Branchenprimus Deutsche Bank (886 Milliarden) nahe auf die Pelle rückt. *Die Zeit*, 25.07.1997

Procesy kognitywne konstytuujące znaczenie zachodzą tu na dwóch poziomach: poziom 1 to derywacje semantyczne dotyczące całego związku wyrazowego. Istotną rolę odgrywają tu metafory konceptualne oparte na schemacie wyobrażeniowym ŚCIEŻKI (PATH). Schematy wyobrażeniowe to struktury prekonceptualne, wytwarzające się w najwcześniejszym dzieciństwie. Pierwsze kroki dziecka to kamienie milowe w jego rozwoju, pozwalające na uniezależnienie od matki i dające mu możliwość samostanowienia. Schemat ścieżki znajduje odzwierciedlenie w sposobie, w jaki konceptualizujemy życie, karierę, związki z innymi ludźmi, rozwój i postęp itd.

ŻYCIE TO DROGA

KARIERA TO DROGA

ZDOBYWANIE CELÓW W ŻYCIU TO POKONYWANIE ODCINKÓW DROGI

KONKUROWANIE TO WYŚCIG

jmdm. *in die Schranken fordern*

mit jmdm. *Schritt halten*

der Rennfahrer hat (stark) *aufgeholt* (= den Abstand zum Vordermann verringert) (DWDS, pobrano 2.03.2018)

Kohle und Zucker haben stark *aufgeholt* (= sind im Kurs gestiegen) (DWDS, pobrano 2.03.2018)

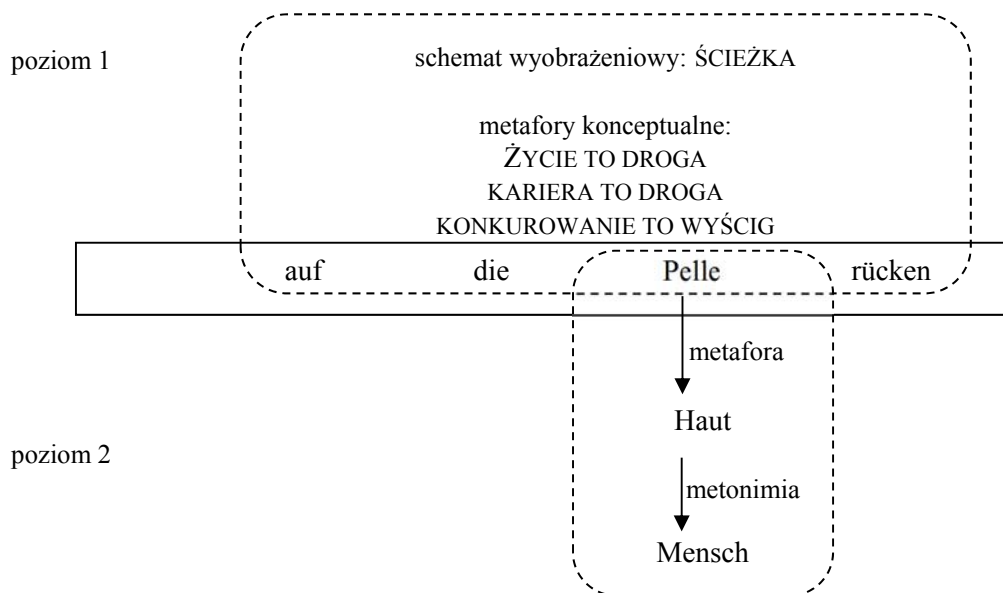
(Sport) *den Anschluss* an die Spitzengruppe, Weltspitzenklasse erreichen, halten der *Anschluss* an den Stand der Technik

die Sekretärin *kam* bei dem schnellen Diktat *nicht mehr nach* (= sie konnte nicht so schnell folgen) (DWDS, pobrano 2.03.2018)

Wenn Europa sich weiter entwickeln will, müssen unsere Unternehmen *mithalten können* mit der starken Konkurrenz von dort. *Die Zeit*, 28.10.2013 (DWDS, pobrano 2.03.2018)

Können die deutschen Autobauer *den Vorsprung* der Konkurrenz noch wettmachen? *Die Zeit*, 09.01.2012 (DWDS, pobrano 2.03.2018)

Na poziomie 2 derywacji semantycznej podlega ponownie rzeczownik, a łańcuch derywacyjny obejmuje omówioną już metaforę i metonimię.

Rysunek 3. Mechanizmy konstytuujące profil użycia ‚in einem Konkurrenzkampf: einem Konkurrenten sehr nahe kommen‘.

4.4. jmdm. auf die Pelle rücken ‚jmds. Privatsphäre verletzen, jmdn. belästigen, zudringlich werden, sich aufdrängen‘ [naruszać czyjąs prywatność, sferę komfortu; narzucać się komuś; naprzykrzać się komuś] (9 przykładów użycia)

(5) Das taten sie mit Hilfe der Polizei der Grafschaft Norfolk. Die verteilte Briefe an Fotografen, die den Cambridges nach deren Geschmack zu sehr auf die Pelle rückten. Das Schreiben mahnt, die Familie in Ruhe zu lassen und mit "Belästigung und dem Eindringen in die Privatsphäre aufzuhören". *Die Zeit*, 07.05.2015

(6) Dabei ging es um Bowies neues Album "Reality", um seine Leidenschaft Malerei und natürlich um die 70er-Jahre, als Bowie an der Spree lebte und arbeitete. Das Management achtete streng darauf, dass außer fünf Hörern, die am Abend exklusiv dabei waren und dem Star nach der Sendung die Hände schütteln durften, keine fremden Personen dem Sänger auf die Pelle rückten. *Berliner Zeitung*, 02.09.2003

W tym profilu użycia na plan pierwszy wysuwa się schemat wyobrazeniowy pojemnika, uniwersalna metafora konceptualna CIAŁO TO POJEMNIK i związany z nią szereg metafor konceptualnych o różnym stopniu generalizacji: UCZUCIA I MYŚLI TO ZAWARTOŚĆ POJEMNIKA, SKÓRA TO ŚCIANA POJEMNIKA. Istotną rolę odgrywa również metaftonimia BLISKOŚĆ EMOCJONALNA TO KONTAKT FIZYCZNY/ KONTAKT Z CIAŁEM ZA BLISKOŚĆ EMOCJONALNĄ. Jest to metaftonimia o dużym stopniu generalizacji. Jej potęga ujawnia się już w samej konceptualizacji wyrazu bliskość: mamy tu do czynienia z metaforycznym przeniesieniem aspektów przestrzennych na aspekty emocjonalne (por. w języku polskim *czyś bliscy*, *bliskość w związku*):

BLISKOŚĆ EMOCJONALNA TO KONTAKT FIZYCZNY/ KONTAKT Z CIAŁEM ZA BLISKOŚĆ EMOCJONALNĄ

jmdn. *anziehen*, jmdn. an sich *heranlassen*, jmdm. *nahe* kommen, jmdm. *nahe* stehen

eine Annäherung zwischen zwei Menschen (DWDS, pobrano 11.03.2018)

jd. hat eine enge Bindung zu seiner Familie (DUW, pobrano 11.03.2018)

innere *Verbundenheit*

die Beiden haben sich *auseinander* gelebt

eine ihm [besonders] *nahestehende* Verwandte (DUW, pobrano 11.03.2018)

er ist mir in letzter Zeit sehr nahegetreten (DUW, pobrano 11.03.2018)

der Tod des Vaters ist ihm nahegegangen (DUW, pobrano 11.03.2018)

die natürliche *Verbindung* zwischen Eltern und Kindern (DWDS, pobrano 11.03.2018)

Na aspekty uniwersalne, wspólne wszystkim chyba ludziom ze względów biologicznych (terapeutyczna rola dotyku u niemowląt, seksualność, potrzeby psychologiczne człowieka), nakładają się aspekty kulturowe. Każdy człowiek ma wokół siebie prywatną przestrzeń; najbliżej ciała, w kontakcie ze skórą tolerujemy wyłącznie najbliższe osoby. Definicja sfery prywatnej – w naszej kulturze wyznaczana prawdopodobnie przez odległość wyciągniętych do powitania przez rozmówców rąk, jest różna w różnych kulturach i w pewnych granicach indywidualna. Językowo sfera ta manifestuje się m.in. w metaforach konceptualnych:

DYSTANS TO SZACUNEK,

SKRACANIE DYSTANSU TO NATARCZYWOŚĆ

BRAK DYSTANSU TO OBRAZA

sich jmdm. *aufdrängen*, ein *aufdringlicher* Mensch, Schwätzer

jmdn. *bedrängen*

sich jemandem *an den Hals werfen* ugs. ‚sich jemandem aufdrängen‘ (DUW, pobrano 11.03.2018)

ein *distanzloses* Verhalten

ein *lästiger* Mensch, Besucher, Frager

nicht abzuschütteln sein

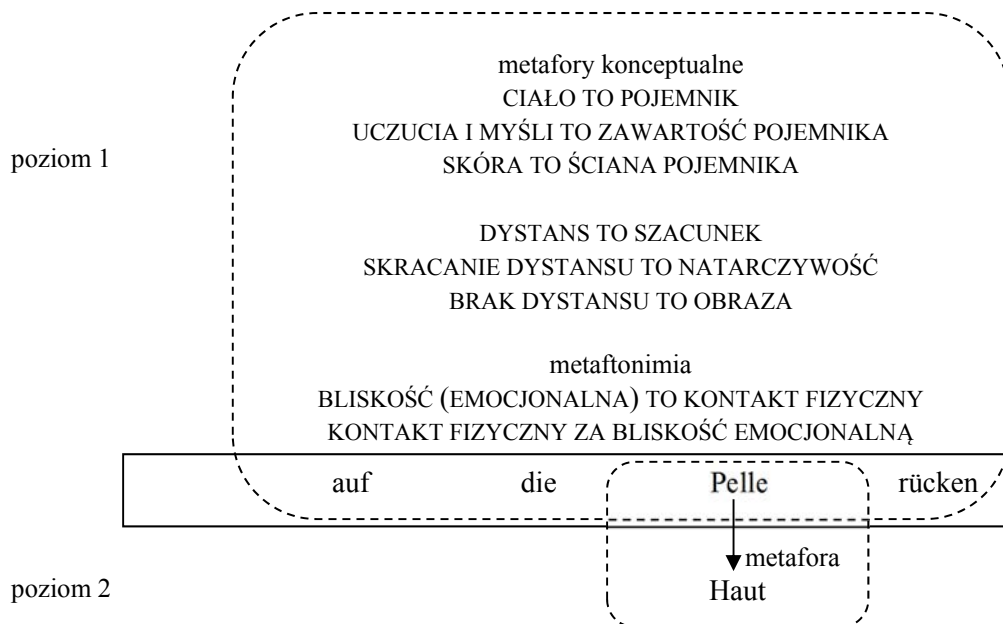
Grenzen ignorierend, Grenzen verletzend

jemandem *zu nahe treten*, *jemanden verletzen*, *beleidigen*‘

jmdm. auf die Hühneraugen/ auf die Zehen/ auf den Schlips/ auf den Schwanz/

auf den Fuß, auf die Füße *treten*

übergrißiges Verhalten (DWDS, pobrano 11.03.2018)

Rysunek 4. Mechanizmy konstytuujące profil użycia *jmds. Privatsphäre verletzen, jmdn. belästigen, zudringlich werden, sich aufdrängen*‘.

4.5 jmdm. auf die Pelle rücken ‚jmdm. bedrohlich nahe kommen, jmdn. einengen – sich bedrängt, eingeengt fühlen‘ [osaczać kogoś, zbyttno się do kogoś przybliżyć i być odczuwanym jako/stanowiąc zagrożenie] (5 przykładów korpusowych)

(7) Fühlen sie sich bedroht, stellen sie alle Stacheln auf und machen sich somit größer. Spätestens dann weiß man, dass man dem Fisch zu nahe auf die Pelle gerückt ist und sollte sich zurückziehen. <http://www.bitblokes.de/2011/11/freebie-freitag-kostenloses-hintergrundbild-wallpaper-%e2%80%93-rotfeuerfisch/> [Pobrano 1.11.2011]

(8) Die Russen nahmen dies im Falle Polens und der baltischen Republiken zähneknirschend hin, aber als die Amerikaner 2008 auch auf die Aufnahme Moldawiens und Georgiens drängten und sogar mit dem Beitritt der Ukraine liebäugelten, reagierten sie mit Gewalt – der Georgien-Krieg vom August 2008 war die Antwort. So dicht wollte sich Putin nicht auf die Pelle rücken lassen; das ließ sein Verständnis von nationaler Sicherheit ebenso wenig zu, wie Kennedy 1962 die sowjetischen Raketenstützpunkte auf Kuba zu dulden bereit war. *Die Zeit*, 18.03.2014

W tym znaczeniu metafory konceptualne CIAŁO TO POJEMNIK, UCZUCIA I MYŚLI TO ZAWARTOŚĆ POJEMNIKA, SKÓRA TO ŚCIANA POJEMNIKA są wciąż obecne, ale nąświetlone z innej perspektywy: profilowana jest spójność pojemnika, czyli – w domenie docelowej – integralność cielesna. Na plan pierwszy wysuwa się metaftonimia DYSTANS FIZYCZNY ZA BEZPIECZEŃSTWO, BEZPIECZEŃSTWO TO DYSTANS FIZYCZNY, zasadnicza dla konceptualizowania niebezpieczeństwa (por. niebezpieczeństwo się zbliża, *nadciąga*, *bezpośrednie zagrożenie*) oraz metafora konceptualna TRUDNE POŁOŻENIE TO CIASNOTA (PRZESTRZENNA):

MAŁY DYSTANS FIZYCZNY ZA NIEBEZPIECZEŃSTWO, NIEBEZPIECZEŃSTWO TO MAŁY DYSTANS FIZYCZNY

unmittelbare Gefahr

eine Gefahr abwenden, bannen

es ist Gefahr *im Anzug*, *zieht herauf*, *ist im Verzug* (= Anzug)

der Gefahr ruhig *ins Auge sehen*, *entgegensehen*

der Gefahr *die Stirn bieten*

der Gefahr entrinnen, *entgehen*, *aus dem Wege gehen*

TRUDNE POŁOŻENIE TO CIASNOTA (PRZESTRZENNA)

Er befand sich (wirtschaftlich) in arger *Bedrängnis*, er lebt in großer (innerer) *Bedrängnis*, in der *Bedrängnis seines Herzens* bat er sie um Rat (DWDS, pobrano 6.04.2017)

von einem *Alldruck* befreit sein (DWDS, pobrano 6.04.2017)

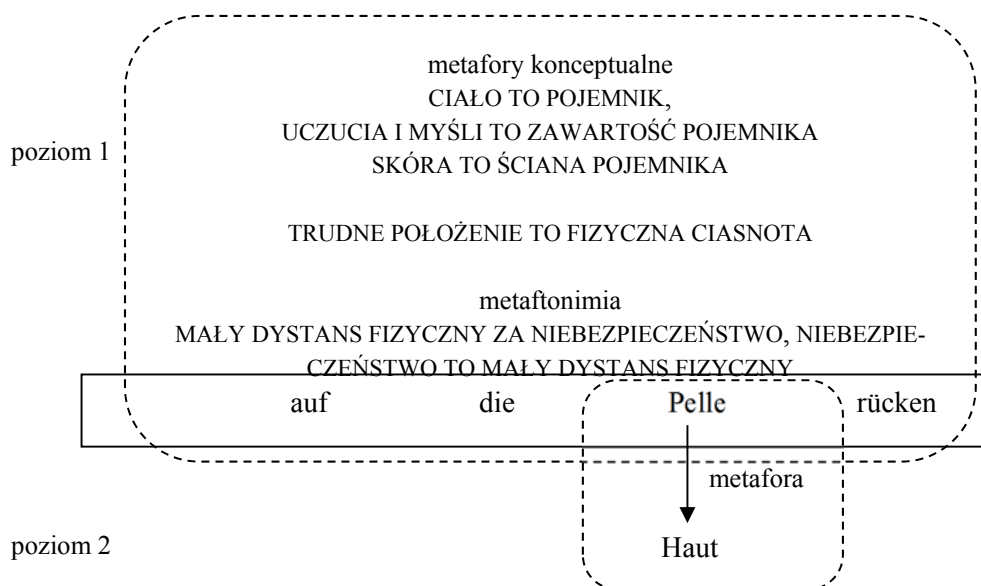
ins *Gedränge* kommen; jmdn. ins *Gedränge* bringen

in einer *Zwickmühle* stecken; sich in einer richtigen *Zwickmühle* befinden; in eine *Zwickmühle* geraten

mit dem *Rücken zur Wand* stehen

in die *Enge* treiben

an die *Wand drücken*

Rysunek. 5. Mechanizmy konstytuujące profil użycia *‘jmdm. bedrohlich nahe kommen, jmdn. einengen – sich bedrängt, eingeengt fühlen’*.

4.6 *jmdm. auf die Pelle rücken*, **‘Schwierigkeiten, Unannehmlichkeiten bereiten’** [dobrać się do skóry] (11 przykładów korpusowych)

W omawianym profilu użycia idiom *jmdm. auf die Pelle rücken* oraz jego ekwiwalent [dobrać/dobierać się do skóry] może odnosić się zarówno do czynności werbalnych:

1) *‘in die Enge treiben, ins Bockshorn jagen’* [dopiec pytaniami, zapędzić w kozę, zmusić do zajęcia jednoznacznego stanowiska].

(9) Man muss sich als Politikjournalist die Mühe machen, es zu studieren, zu analysieren, Fragen dazu zu formulieren. Wo es Widersprüche oder Leerstellen gibt, beginnt erst die eigentliche Recherche: Den Zuständigen auf die Pelle rücken, ihnen klare Positionierungen abringen. <http://kolbeck.wordpress.com/2009/08/20/doofer-wahlkampf-oder-doofe-medien/> [Pobrano 20.08.2009].

jak również wykazywać szersze, niekoniecznie związane z dyskursem znaczenie:

2) *‘(sich jmdn.) vornehmen, (jmdm. etw.) nicht durchgehen lassen, jmdn. zur Rechenschaft ziehen’* [zainteresować się gruntownie czyjąś działalnością z zamiarem porachowania się z tą osobą; nie dopuścić, by coś komuś uszło na sucho; pociągnąć kogoś do odpowiedzialności, nie puścić czegoś komuś płazem].

(10) Saarbrücken (dpa) Die Rechtsmedizin rückt mit neuen und immer feineren Untersuchungsmethoden den Kriminellen auf die Pelle. Da gebe es große Fortschritte, sagte der Leiter der Rechtsmedizin im saarländischen Homburg. *Die Zeit*, 14.09.2013

Profilowana jest skóra jako powłoka ciała, warstwa oddzielająca środowisko wewnętrzne od środowiska zewnętrznego, pierwsza linia obrony, gwarantująca integralność cielesną. Przerwanie anatomicznej ciągłości skóry, na skutek np. ran, pobicia, stanowi zagrożenie dla tkanek leżących poniżej i całego organizmu. Zarówno dla idiomu niemieckiego (*jmdm. auf die Pelle rücken*), jak i dla jego polskiego ekwiwalentu (*dobierać się komuś do skóry*), charakterystyczne są zleksykalizowane przejścia pomiędzy metonimią i metaforą w łańcuchu derywacji semantycznych. Pierwszy krok ma charakter metonimiczny: dobranie się (tzn. znalezienie bezpośredniego dostępu do skóry) reprezentuje tu metonimicznie czynność złożenia, przetrzepania komuś skóry, spuszczenia mu manta (CZĘŚĆ CZYNNOŚCI ZA CAŁĄ CZYNNOŚĆ). W kolejnym kroku następuje metaforyczne przeniesienie do sfery psychologicznej: przerwanie ciągłości skóry (metaforycznie spoistości ścian pojemnika) daje możliwość dotarcia do wnętrza człowieka (metaforycznie zawartości pojemnika: uczuć, emocji i myśli człowieka), przy czym im bardziej nas coś emocjonalnie porusza, tym głębiej wnika w ciało:

auf die Pelle rücken	verprügeln, jmdm. die Haut gerben jmdn. zu Mus schlagen	jmdm. zusetzen jmdm. unter die Haut gehen jmdm. an die Nieren gehen jmdn. aufwühlen
dobrać się do skóry	dać w skórę wyłoić skórę przetrzepać skórę	zgnębić kogoś, dokuczyć komuś, dopiec komuś zajść/zaleźć za skórę zalać sadła za skórę

Tabela 3. Łańcuch derywacji metonimiczno-metaforycznych dla idiomów *auf die Pelle rücken*, *dobierać się do skóry*.

Skóra to zewnętrzna powłoka, a pod każdą powłoką mogą ukrywać się różne treści. Zarówno w języku polskim, jak i niemieckim skóra jest konceptualizowana jako warstwa przykrywająca prawdziwą naturę człowieka. Aspekt odkrywania prawdy, ewentualnie rzeczywistych intencji pacjenta jest wspólny wszystkim przykładom użycia, manifestuje się również w innych wyrażeniach:

UDAWANIE, OSZUKIWANIE TO PRZYKRYWANIE

DOCIERANIE DO PRAWDY TO UCHYLANIE PRZYKRYCIA

ein Wolf im Schafspelz/ Schafsfell/ Schafskleid sein ‚sich harmlos geben, freundlich tun, aber dabei böse Absichten hegen und sehr gefährlich sein‘

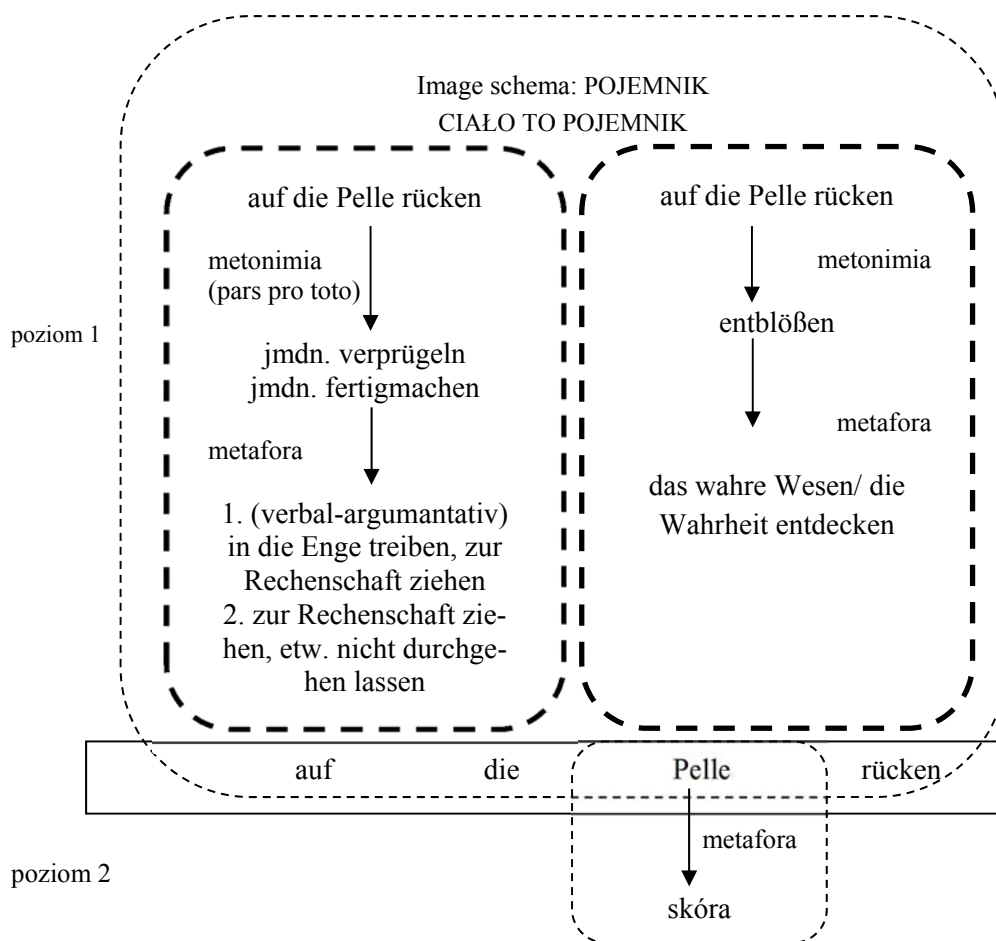
jmdn. demaskieren

jmdn. bloßlegen, bloßstellen

die nackte, ungeschminkte Wahrheit erfahren

die Wahrheit verschleiern, vertuschen

(Heuchelei, Verlogenheit) vortäuschen, vorspielen, vorgaukeln, vormachen, vorschwindeln, vorzaubern

Rysunek 6. Mechanizmy konstytuujące profil użycia „Schwierigkeiten, Unannehmlichkeiten bereiten“.

4.7. *jmdn. mit etw. (einem Thema) vertraut machen* [przybliżyć komuś temat] (2 przykłady korpusowe)

(11) Seine neuen Partnerstädte möchte die deutsche Kommune außerdem dazu bewegen, ebenfalls etwas für die CO2-Minderung zu tun. Vor allem der polnischen Partnerstadt Nowy Sacz rücken die Schwerter auf die Pelle. Bedienstete des Hochbauamts und der Stadtwerke, so wurde beschlossen, sollen dort ihr „Wissen zur Verfügung stellen“, um zunächst in den öffentlichen Einrichtungen einen „energieeffizienten Umbau der Energieversorgung“ voranzutreiben. *Die Zeit* 22.11.1991

W reprezentowanym przez dwa przykłady korpusowe profilu znaczeniowym na pierwszy plan wysuwane są kolejne aspekty powiązane z konceptualizowaniem ciała jako pojemnika. Pojemnik skrywa nie tylko uczucia i emocje, ale również wiedzę.

Konceptualizowanie uczenia się jako wkładania treści do środka jest rozpowszechnione zarówno w języku niemieckim, jak i w języku polskim (por. *przyswoić sobie coś, przekazać komuś wiedzę, wszczepić komuś coś*), por. metafory konceptualne i ich językowe manifestacje:

TREŚCI TO OBIEKTY W POJEMNIKU

UCZYĆ SIĘ/KOGOŚ TO WKŁADAĆ TE ELEMENTY DO POJEMNIKA

ZAPOZNAWAĆ SIĘ Z CZYMŚ TO PRZYBLIŻAĆ COŚ DO POJEMNIKA

etw. *behalten*

etw. *schlucken*, sie schien die Geschichte zu schlucken (DUW, pobrano 2.03.2018)

gesammeltes Wissen

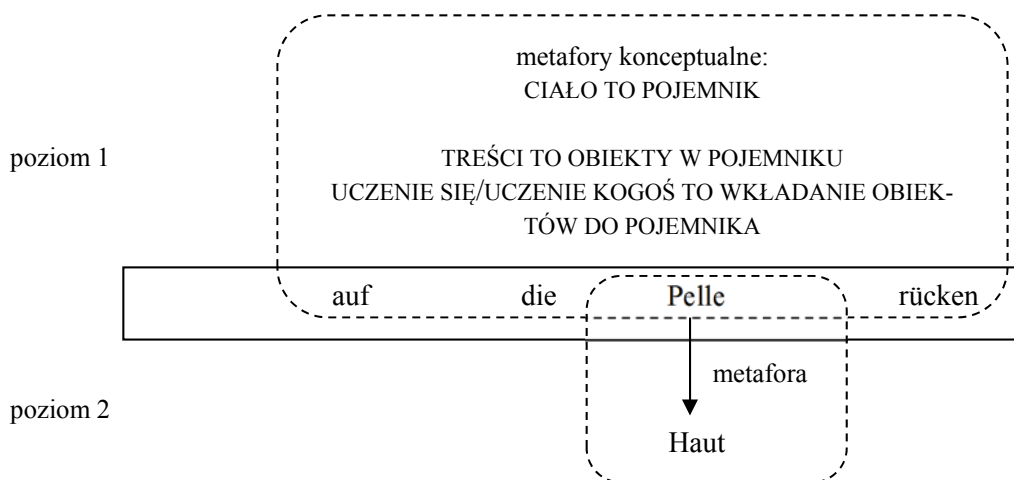
sich etw. *aneignen*, zu eigen machen, *erfassen*

aufnehmen, *begreifen*

jmdm. etw. *mitteilen*

jmdn. an etw. *heranführen*

jmdm. etw. *näher bringen*

Rysunek 7. Mechanizmy konstytuujące profil użycia 'jmdn. mit einem Thema vertraut machen'.

5. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza semantyczna wykazała, że idiom *auf die Pelle rücken* ma złożoną strukturę semantyczną. Szczegółowe badanie pozwoliło na wyodrębnienie następujących 7 profili znaczeniowych (44 z 50 przykładów korpusowych), tylko częściowo pokrywających się z definicjami leksykograficznymi:

PWN deutsch-polnisch	PONS deutsch-polnisch	badanie korpusowe
1. posp. (zmniejszyć dystans) przysunąć się do kogoś; 2. (uporczywie nalegać) wiercić komuś dziurę w brzuchu pot.; 3. (rozprawić się) dobrać się komuś do skóry pot	1. fam (nahe heranrücken) przysuwać [perf przysunąć] się do kogoś za blisko 2. (mit einer Bitte/Forderung bedrängen) wiercić komuś dziurę w brzuchu fam 3. (handgreiflich werden) rzucać [perf rzucić] się na kogoś 4. (handgreiflich werden) dobrać [perf dobrać] się komuś do skóry	1. maksymalnie przybliżyć (się) do skóry (2 przykłady korpusowe) 2. przysunąć się do kogoś, zbliżyć się do kogoś, podejść blisko kogoś (3 przykłady korpusowe) 3. doganiać/ zmniejszać dystans do kogoś postawionego wyżej w klasyfikacji (lidera), deptać komuś po piętach (12 przykładów korpusowych) 4. naruszać czyjąś prywatność, sferę komfortu; narzucać się komuś; naprzykrzać się komuś (9 przykładów korpusowych) 5. osaczać kogoś, zblyć się do kogoś przybliżyć i być odczuwanym jako/stanowić zagrożenie (5 przykładów korpusowych) 6. dobrać się komuś do skóry (11 przykładów korpusowych) 6.1 werbalnie: dopiec pytaniami, zapędzić w kozi róg, zmusić do zajęcia jednoznacznego stanowiska. (5 przykładów) 6.2 zainteresować się gruntownie czyjąś działalnością z zamiarem porachowania się z tą osobą; nie dopuścić, by coś komuś uszło na sucho; pociągnąć kogoś do odpowiedzialności, nie puścić czegoś komuś płazem (6 przykładów korpusowych) 7. przybliżyć komuś temat (2 przykłady korpusowe)

Tabela 4. Zestawienie opisów słownikowych i wyekscerpowanych z korpusów profili użycia.

Powyższe zestawienie ma charakter jedynie poglądowy, nie postuluję, by profile użycia reprezentowane przez 2 przykłady korpusowe ujmować w słownikach jako znaczenia, choć podkreślić należy, że zaproponowane przez słowniki ekwiwalenty byłyby użytkownikowi pomocne w mniej niż połowie przykładów użycia.

Złożoność semantyczną idiomu *auf die Pelle rücken* wyjaśnia jego analiza kognitywna: poddany badaniu związek wyrazowy stanowi przykład idiomu o bardzo dużym potencjale semantycznym. Jest to dość skrajny, ale nie odosobniony przykład dla dynamiki tworzenia znaczeń w frazeologii. W obliczu badań korpusowych, badań języka w użyciu, tradycyjne ujęcie idiomów jako jednostek o zleksykalizowanym, ustalonym znaczeniu, martwych metafor w wielu przypadkach należy poddać rewizji: prawdziwie martwych metafor (i metonimii) jest pośród idiomów niewiele, w zdecydowanej większości związków frazeologicznych mówić możemy za A. Pajdzińską

(2008: 242) o metaforach ‘pożółkłych’, a w zasobie frazeologicznym każdego języka zdarzają się i metafory całkiem ‘zielone’, jak omawiany idiom.

Bibliografia

- Croft, W. (2003), *The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies*, (w:) R. Dirven/ R. Pörings (red.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin/ New York, 161–206.
- Barsalou, L.W. (1999), *Perceptual symbol systems*, (w:) „Behavioral and brain sciences” 22, 577–660.
- Barsalou, L.W. (2012), *The Human Conceptual System*, (w:) M. J. Spivey/ K. McRae/ M.F. Joannis (red.), *The Cambridge Handbook of Psycholinguistics*. Cambridge, 239–258.
- Goosens, L. (2003), *Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action*, (w:) R. Dirven/ R. Pörings (red.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin/ New York, 349–378.
- Kardela, H. (2006), *Metodologia językoznawstwa kognitywnego*, (w:) P. Stalmaszczyk (red.), *Metodologie językoznawstwa ogólnego. Podstawy teoretyczne*. Łódź, 196–233.
- Kövecses, Z. (2002), *Metaphor. A practical introduction*. New York.
- Lakoff, G./ M. Johnson (1980), *Metaphors we live by*. Chicago.
- Langacker, R.W. (2009), *Gramatyka kognitywna. Wprowadzenie*. Kraków.
- Pajdzińska, A. (2008), *Językowy obraz świata a metafora artystyczna*, (w:) „Acta Universitatis Wratislaviensis” 20, 241–252.
- Radden, G./ Z. Kövecses (1999), *Towards a Theory of Metonymy*, (w:) K.-U. Panther/ G. Radden (red.), *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam, 18–59.
- Taylor, J. R. (2007), *Gramatyka kognitywna*. Kraków.

Słowniki i korpusy

- DUW = *Duden Universalwörterbuch online*. (URL <https://www.duden.de>).
- DWDS = *Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. (URL <http://www.dwds.de>).
- PONS = *Pons.eu. Słownik internetowy*. (URL <http://www.pons.eu>).
- PWN = Wiktorowicz, J./ A. Frączek (red.) (2010), *Großwörterbuch PWN deutsch-polnisch*. Warszawa.
- redensarten-index = www.redensarten-index.de. (URL <https://www.redensarten-index.de>).